

Kiss András: Források és adatok a kolozsvári cigányok 16-19. századi történetéhez. *Korunk*, 1990. 1. évf. 7. sz. 888-896.

Címének megfelelően ez az írás nem igényli, hogy a kolozsvári cigányok történetét nyújtsa az olvasónak, de még annak vázlatát sem. A szerző nem szakértője a cigányság történetének - ezen belül társadalmuk, néprajzuk, szokásaik, közösségi szervezetük stb. sajátosságainak -, de a kolozsvári cigányság történetét illetően sem végzett rendszeres és kimerítő kutatásokat. Adatait helytörténeti kutatásai során és a készülő munkáihoz gyűjtött anyagból válogatta.¹ Célja az, hogy felhívja a figyelmet a kolozsvári cigányság történetére vonatkozó forrásokra, azoknak a 16. század közepétől kezdődően folyamatos adatgazdagságára, éppen a város cigány lakossága történetének - rendszeres és kimerítő kutatások eredményeként való - megírása előmozdítására. Ugyanis a 16. század elején a város falain kívül letelepített kolozsvári cigányság a maga sajátos szolgálataival, mesterségeivel annyira a városi közösség mellett, illetve ezzel együtt élt, hogy a város történetére vonatkozó forrásokban állandóan feltűnik, és végül is a polgárosodási folyamatban a kolozsvári cigányok elérték a polgári társadalomba való teljes beilleszkedést (jóllehet egy részük megtartotta bizonyos sajátosságait, szokásait). Ez mindenképpen modellértékű lehet ma is, amikor éppen ez a beilleszkedés jelent gondot, feladatot a cigányszervezetek elöljáróinak és végeredményben az egész társadalomnak. Jelenleg a város cigány származású lakosainak egy része anyanyelve, szokásai, rokonsági kapcsolatai, kultúrája révén a magyarsághoz tartozónak tekinti magát, annak befogadott, egyenlő értékű tagja. A szerzőnek és következőképpen írásának nem célja azonban cáfolni, hogy kinek-kinek szuverén joga dönteni hovatartozását illetően, mások gyámkodása nélkül; a szerzőnek ugyanakkor meggyőződése, hogy - a nemzetiségi hovatartozástól függetlenül - a kolozsvári cigányok társadalmi beilleszkedése mindenképpen példaértékű.

A következőkben említett források és adatok a 14. századi határjárások során kialakult városi határon belüli területre vonatkoznak, időben pedig a 16. századtól 1882-ig, Kolozsmonostomak Kolozsvárral történt egyesítéséig terjednek.

A letelepülés. A város cigányairól elsőként II. Ulászló magyar király 1502. október 24-én Budán kelt, Szentgyörgyi Péter országbíróhoz és erdélyi vajdához intézett parancsleveléből értesülünk. A király hírért vette, hogy egyesek el akarnák idegeníteni azt a négy sátor(alja) cigányt, akiket ő a kolozsvári bíró, esküdtek, a többi polgár és az egész városi közösség szolgálatára rendelt, ruházott át. Megparancsolja ezért a hivatalban levő vajdáknak és utódaiknak: ne engedjék meg ezeknek az elidegenítését vagy elvételét, sem azt, hogy bármilyen adó fizetésére vagy fizetség teljesítésére szorítsák őket, sőt védjék meg azok ellen, akik a cigányokat a városi polgároktól és közösségtől el akarják választani és idegeníteni.² A parancsleveléből a következőket tudjuk meg: az említett négy sátoralja cigányt már régebben - mindenképpen az oklevél keltezése előtti időben - adta a király a városnak, hogy annak szolgáljon, egyesek azonban a várostól való függőségüket a saját hatalmuk alá vonással akarják felcserélni. Sajnos, nem derül ki, hogy a letelepített cigányok a cigányság melyik ágazatából valók, az sem, hogy kinek szolgáltak addig. Az első - a cigányságon belüli hovatartozásra vonatkozó - kérdésnek a tisztázását talán lehetővé teszi az egész erdélyi cigányság akkori állapotának feltárása, a kolozsvári cigányság letelepítését a kutatások eredményeként nyert összképbe illesztve be. A második kérdésre - jelesen, hogy mielőtt a városba kerültek, kinek az alattvalóiként éltek a cigányok - az a tény, hogy őket a király adta a városnak, valamint az, hogy az 1502-beli parancslevelet Bornemissza János királyi kincstartó jelentése alapján bocsátották ki, arra utal, hogy az említettek esetleg királyi alattvalók voltak. Az viszont, hogy a város ezt a parancslevelet 1554. március 12-én bemutatta és megerősítette Kendy Ferenc és Dobó István erdélyi vajdákkal, arra enged következtetni, hogy a kolozsváriak szükségesnek látták az eredeti parancslevél érvényét megújítani, mert a városi közösségnek juttatott cigányokkal kapcsolatban továbbra is idegen igényekkel kellett számolniuk. A feltevést igazolja az a korabeli latin nyelvű jegyzet is, amit ennek az 1554-es megerősítő oklevélnek a hátára vezettek rá, amiből kiderül, hogy az 1502-beli királyi parancslevélnek a két erdélyi vajda általi megerősítése arra szolgál, nehogy a cigányokat a városról elvigyék vagy - ami a legvalószínűbb - arra, hogy a cigányok vajdái tőlük ne követeljenek adót.³ (Ezek az országos cigányvajdák nem azonosak a kisebb-nagyobb cigányközösségek cigány elöljáróival, a valóságos cigányvajdákkal, akikről kolozsvári viszonylatban is még szó lesz. A cigányközösségek vajdáitól eltérően - akik a cigányság szokásainak megfelelően kerültek közösségük élére -, ezek az országos cigányvajdák a királytól, vajdától, fejedelemtől javadalomként nyerték el cigányvajdaságukat, és egyéb kicsikart jövedelmek mellett minden cigány után egy forint adó járt nekik.⁴)

Letelepedése után a négy sátoralja cigány, majd az utódok részesei lettek a városi közösség életének - jóllehet hosszú ideig megtartották közösségi életükben saját szokásaikat, életmódjukat és szemléletüket -, ezért természetes, hogy a város belső ügyviteli irataiban a 16. század közepétől folyamatosan találunk a cigányságra vonatkozó adatokat, a 18. század folyamán pedig, amikor a közigazgatás fejlődésével jelentősen növekszik a beérkezett iratok száma is, a (főleg) főkormányiszéki iratokban is feltűnnek a cigányokra vonatkozó adatok, akár városi, akár országos viszonylatban. A belső ügyviteli iratokban azért csak a 16. század közepétől, mert ezek összefüggő sorozatai (a jegyzőkönyvekéi, a számadáskönyvéi stb.) általában ez idő tájt jelennek meg.⁵ Mind az 1502-beli királyi parancslevél, mind a vajdai megerősítő oklevél latin nyelvű, akárcsak a belső ügyviteli iratok is a 16. század hatvanas éveig; a 18. században pedig jórészt latin nyelvűek a beérkezett főkormányiszéki iratok is. II. Ulászló parancslevelében és a vajdai megerősítő oklevélben a cigányok chigani néven szerepelnek, viszont a város belső ügyviteli irataiban a cingari, zingari mellett általánosabb a pharaones, faraones elnevezés, hogy aztán a 18. század végén, amikor II. József korában a jobbágy nevet is hivatalosan a colonus névvel váltják fel, a cigányok is új nevet kapjanak: az időtől fogva neorusticiként szerepelnek az iratokban. A 16. század hatvanas éveitől kezdődően a magyar nyelvű levéltári anyagban általában cigányként említik őket, de a 18. század végétől a neorustici elnevezésnek megfelelően a cigányokat újparasztok névvel illetik. A város cigány lakóinak személy szerinti azonosítása a levéltári anyagban viszonylag könnyű, mert a 18. század végéig általában a cigányoknak nincs vezetéknevük, ezért a forrásokban keresztnevükön szerepelnek, de emellett rendszerint feltüntetik a cigány jelzőt. A 18. század végétől, amikor II. József rendelkezéseinek megfelelően a vezetéknev felvétele kötelezővé vált, és az anyakönyvi bejegyzéseket is szabályozták, a cigányok mind a különböző iratokban, mind az anyakönyvekben vezeték- és keresztnévvel szerepelnek. Ezekben azonban még a 19. században is, teljes nevük feltüntetése mellett, továbbra is utalnak cigány voltukra. Ugyanakkor rendszerint foglalkozásuk is jelzi a cigánysághoz való tartozásukat, így azonosításuk nem ütközik nehézségbe.

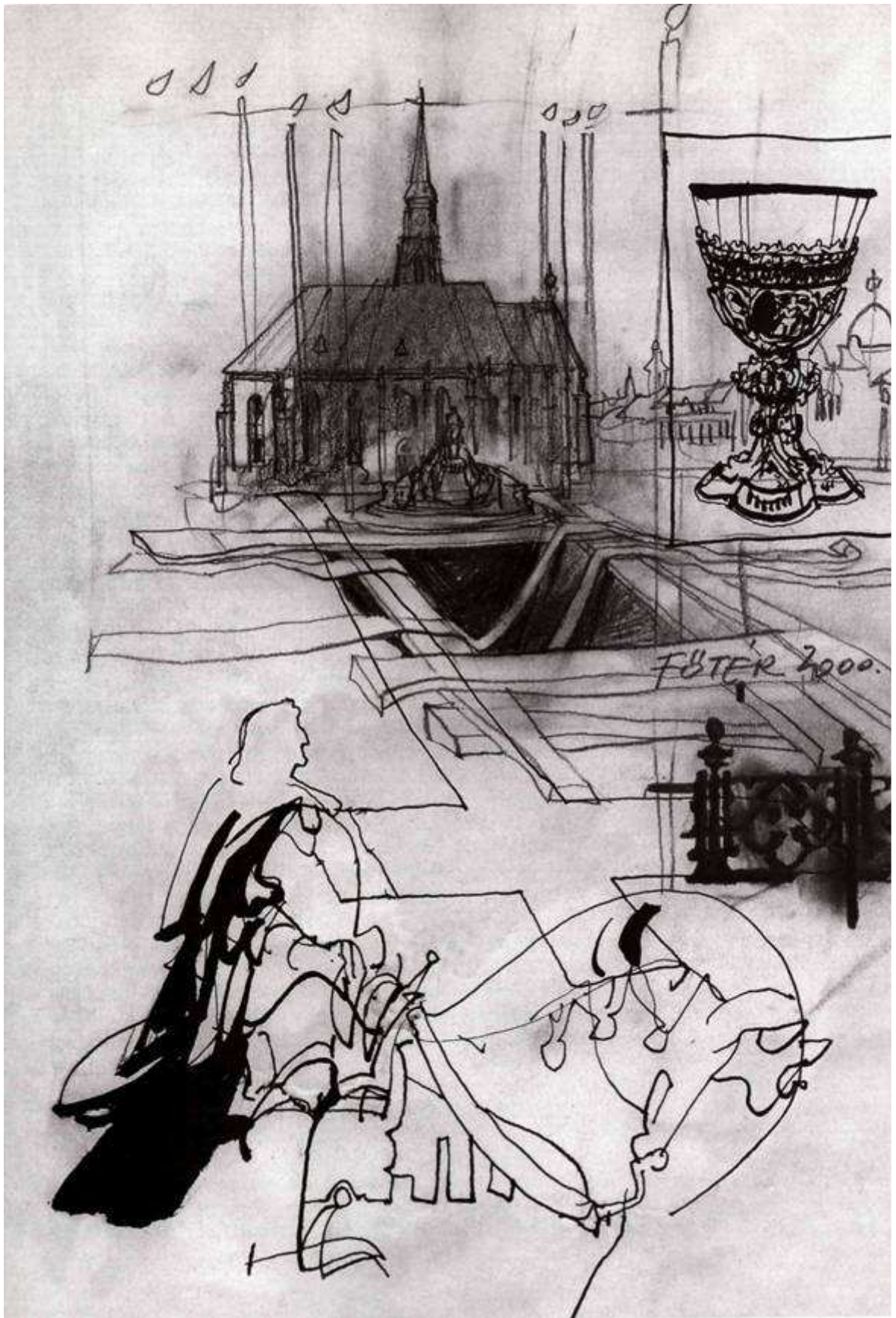
Szálláshely, belső szervezet. A letelepedést követő első századok iratanyagából nem derül ki, pontosan hová telepítették a négy sátoralja cigányt. A kérdés alaposabb kutatása esetleg erre is több fényt deríthet. Nézetünk szerint elhelyezésükre a legmegfelelőbbnek a várofalakon kívüli keleti hóstát délnyugati szöge, illetve ennek a hóstátnak a környéke mutatkozott. Ugyanis a nyugati hóstát keskeny sávként húzódott a falakon kívül, és Kolozsmonostor közvetlen szomszédsága elzárta minden terjeszkedési lehetőséget. A déli hóstát esetében sem volt kedvezőbb a helyzet: a házsongárdi szőlők, dinnyeföldek stb., illetve a város felé lenyúló erdők határolta hóstát sem volt alkalmas a cigányok letelepítésére, akárcsak az akkor szász lakosságú Óvártól délre-délkeletre elterülő hidelvi hóstát sem, ahol a városi polgárok gondosan megművelt szőlői és majorjai helyezkedtek el. A legmegfelelőbbnek a várofalon kívüli délkeleti rész tűnt - a későbbi Cigánysor környéke -, majd a cigányok elszaporodásával ezek a nagy kiterjedésű Kétvízköz tájára is kihúzódtak, amely például az egyik cigányfoglalkozás, a téglavetés üzésére is alkalmas hely volt. Ugyancsak az említett tájon való cigánytelepülésre utal a város keleti határán fekvő Hóhérok rétje, valamint a későbbi „hóhérok hídjá” is. (A város területén levő néhány Cigánypatak véleményünk szerint nem mindig lehet meghatározó egy-egy cigánytelepülés közvetlen közeli létére. Ezeket a kis vízhozamú, az év nagy részében alig csordogáló patakocskákat megbízhatatlanságuk, szeszélyességük jellemzi, mert nagyobb esőzések, felhőszakadások után kilépnek medrükből, és váratlanul elöntik az egész környéket. Ez esetben tehát a „cigány” jelző inkább a melléknévként használt cigány = álnok, megbízhatatlan, szeszélyes fogalomnak felel meg.) Bár a cigánytelepek pontos helye a városi belső ügyviteli iratokban nehezebben követhető, mégis a rendszeres kutatások itt is a hiányzó adatok bizonyos kiegészítését eredményezhetik, sőt a 18. századtól az adótábellák, összeírások, az egyházi anyakönyvek már ezekről az adatokról is bővebben tájékoztatnak.

A nomád életmódot a helyhez kötöttséggel felcserélő cigányok eleinte nyilvánvalóan sátraikban laktak, de az idők folyamán ezeket tartósabb építményekkel: putrikkal, kalibákkal, hurubákkal, házakkal cserélték fel. Így például 1585-ben a városi közgyűlési jegyzőkönyv a cigányok kalibáit, házait említi,⁶ de még 1851-ből is van adatunk cigányhurubákról (valószínűleg földkunyhó, veremlakás értelemben).

Közösségeikben a cigányok szokások alakította erkölcsi és közösségi jogi⁷/igazgatási normák szerint éltek és élhettek (amennyiben ezek nem ellenkeztek az országos és városi közösség által alkotott jogi szabályokkal, renddel), a külső jogszabályok és erkölcsi normák a városi közösséggel, annak tagjaival való viszonyukban, országos dolgokban voltak számukra kötelezőek.

A közösség élén a cigányvajda állott, az volt a belső igazgatásuk irányítója, bírójuk és a város felé egyedüli képviselőjük. A feudális jogrendszer tagoltságának megfelelően (a falusi közösségek falusbírójához hasonlóan), a közösségen belüli ügyekben ez döntött, kisebb értékű vitás ügyekben ez bíraskodott, akár csak kisebb tettelességek, civakodások esetében is. Ezzel magyarázható, hogy a cigányközösség tagjai közötti ügyek nem kerültek a város főbírójának törvényszéke elé; ide kolozsvári cigány csak városi polgárral való perben, illetve az országos jogot sértő, úgynevezett kriminális ügyekben került.

A vajda mint a cigányoknak a városi közösség felé való egyedüli képviselője (ugyanakkor a városé is a cigányközösségben) a város fizetett tisztségviselője volt, 1730-as megfogalmazásban a tömlőtartóval, hóhérral, büdöskirályal (ez utóbbiak szintén cigányok) együtt „az városnak sokrendbeli szolgálatjaira alkalmazott személyek” közé tartozott.⁸ A cigányvajdának járó fizetségek már az első fennmaradt, 1550-beli számadáskönyvtől kezdődően⁹ szerepelnek a városi számadáskönyvekben, leginkább a sáfárpolgár (dispensator) elszámolásaiban. A cigányvajda évi fizetése a hóhérral együtt 1691-ben tekintélyes összeg: 12 forint volt.¹⁰ Évi fizetésén kívül a 16. század folyamán gyakran a cigányvajdának folyósítják az ítéletvégrehajtásért járó díjakat: halálos ítélet végrehajtásáért 1 forintot kivégzettenként, a városból való kiveretésért, megvesszőzésért stb. 60 dénár.¹¹ Pénzbeli járandóságon kívül a vajda más juttatásokban is részesül. 1582-ben a János nevű cigányvajda hét sing karazsia néven ismert posztófélét kapott a várostól 4 forint 55 dénár értékben, 1590-ben pedig a cigányvajda 5 forint 20 dénár értékű karazsiát kapott.¹² (Mind a vajdának, mind a hóhérral, később a büdöskirálynak kifizetett járandóságok egy familiáris jellegű függőségi viszonyra utalnak a szolgálatokat végzőket illetően. Ugyanis adatainkból kiderül, hogy a fizetett szolgálatokat sohasem csak egyedül az végzi, aki a fizetést felveszi, hanem társai, szolgálói is vannak, akiket már nem a város fizetett személyenként, hanem járandóságaikról a vajda, a hóhér vagy büdöskirály gondoskodik.)

III. lap
egy kolozsvári képző vázlatfüzetéből (xx. század végén)

A kolozsvári cigányvajdán kívül, akit a városi források „itt való cigányvajda”-ként is említenek, a városban időnként más cigányvajdák is megjelennek, akiket a város megajándékoz, akiknek a várostól bizonyos juttatások járnak, és akikkel a város ugyancsak a kolozsvári cigányvajda útján tart kapcsolatot. A további kutatások feladata kideríteni ezeknek a cigányvajdáknak a szerepét, kapcsolatukat a várossal, az itteni cigánysággal. Feltételezhető, hogy a városnak valami szolgálatot tehettek, illetve a cigányhierarchiában a kolozsvári cigányvajdánál magasabb rangú előjárók voltak. (Az a tény, hogy név nélkül, egyszerűen „cigányvajda” megjelöléssel szerepelnek a városi számadáskönyvekben, az ajándékok pedig kisebb értékűek, arra enged következtetni, hogy nem a már említett országos cigányvajda címet viselő személyekről van szó.) 1582-ben például a városban időző cigányvajda 1 forint 60 dénár értékű két csizmát, 10 dénár értékű fél bárányt, 6 dénár értékű három ejtel bort és a várostól fél köböl zabot kapott ajándékba.¹³ 1585-ben ismét cigányvajdák jártak a városban, akik „szokás szerint” 1 forint 80 dénárt érő két csizmát kaptak, amiket „a cigányok vinek oda”, egy 17 dénárt érő báránnyal együtt. 1588-ban a városban megjelent cigányvajda ugyancsak két csizmát kapott ajándékba, 1 forint 70 dénárt érőt, a kolozsvári cigányvajda (az „itt való cigányvajda”) pedig 1 forintot kapott, hogy a városba érkezett cigányvajda szolgálát megvendégelje. (A csizma évenként járt ezeknek a cigányvajdáknak, erről tanúskodik a számadáskönyv következő bejegyzése is: „Ez elmúlt 1587. esztendőre az csizmát meg nem attuk volt az cigányvajdáknak, azt is most megkévánták”).¹⁴

Minden cigányközösségi ügyben a város a kolozsvári cigányvajda útján intézkedett. Ezt bizonyítja egy 1585-beli érdekes adat is. Ez időben a város határain belül, de a városfalon kívül „idegen cigányok telepettenek volna meg, és immár egynéhánynak gondviseletlensége miatt házok megégett volna”. Úgy tűnik, hogy az állandó mozgásban levő cigányság soraiból néhányan letelepedtek a kolozsvári cigányok mellé, de nem illeszkedtek be ezek módjára a tűzvéstől rettegő városi közösség által megszabott rendbe, ezáltal veszélyeztették a város tűzbiztonságát.¹⁵ Ezért a száz férfiak tanácsa utasította a bírót, „hogy az idegen cigányoknak kalibáját, házokat a cigányvajdával elhányassa bíró uram, és ne engedgye idegen cigányoknak házat építeni”.¹⁶ Az idegen cigányokat a városi közösség mindig megkülönböztette saját, letelepedett cigányaitól. Így például 1798-ban a Torony néven ismert városi tömlőben fogva tartott rabok II. évnegyedi kimutatása „ország-világi sátorosok”-nak nevezi azokat a vándorcigányokat, akik azért kerültek egy napra a Toronyba, mert a plébánia előtt, bizonyára nagyon lármásan, veszekedtek.¹⁷

A kolozsvári cigányvajdai tisztség még a 19. század második felében is létezett, a cigányoknak a városi polgári életbe való beilleszkedése következtében viszont már a városi polgár jogaival élve, például kezességet is vállalhatott egy bebörtönzött nem cigány asszonyért. 1850-ben a Toronyban tartott rabok vizsgálata alkalmával a vizsgálóbizottság tagjai felszólították Ditzti Lajos akkori cigány-vajdát és a Kül-Közép utcai tized kapitányát, hogy valamelyikük vállaljon kezességet Ádámich Friderika szabadon bocsátásáért, akit gyanú miatt zártak a Toronyba. A tizedkapitány Ditzit kérte meg mint fiatalabbat, hogy járjon el az ügyben. Mivel Ádámich Friderika közben férjhez ment Bartók Sándor bánabükkői postaexpeditorhoz, Ditzti Lajos cigányvajda beadvánnyal fordult a városhoz, hogy a kezességet vállalja át tőle Ádámich Friderika férje.¹⁸

A (köz)szolgálatok. Láttuk, II. Ulászló király azért adta a városi közösségnek a négy sátoralja cigányt, hogy azt szolgálja. Ez nem sajátos kolozsvári jelenség, hasonló szolgálatokat teljesítő cigányokról más városi források is tanúskodnak, például Brassó városéi is.

Benkő József szerint a cigányok - foglalkozásukat tekintve - aranymosók, kovácsok, esztergályosok, zenészek, rostások, lócsiszárok és hóhérok. Megjegyzi, hogy Erdély-szerte a hóhérok mind cigányok.¹⁹

Hóhérok. Előjáróban tisztáznunk kell azt, hogy forrásainkban a hóhér szónak két egymástól különböző értelmezése van. A hóhér általában Erdélyben, de főként Kolozsvárt, az ítéltvégrehajtó neve is.

Természetesen a halálos ítéletek végrehajtójáé, de gyakorlatilag akár ő, akár társai vagy szolgálói más testi büntetéseket is végrehajtanak. Ugyanakkor, amint látjuk majd, városunkban hóhérnak nevezték a kutyapecéért/sintért és bizonyos köztisztasági munkákat végző cigányt is.²⁰

A (halálos) ítéleteket végrehajtó cigányhóhérokról elbeszélő forrásaink és korabeli történetíróink hol valóságos, hol legendába illő esetekkel fűszerezve, borzadállyal emlékeznek meg. Az egyáltalán nem vonzó mesterség történeti távlatban való megítélésénél azonban két szempontot feltétlenül figyelembe kell vennünk. Az egyik a lelki hozzáállás. A társadalom peremén, függőségben élő, esetleg kitzasztott, primitív ember adott esetben úgy érzi, hogy az ítélet végrehajtásakor hatalomhoz jut, hatalmat gyakorolhat egy másik, talán jobb helyzetben levő ember felett, megölheti, felakaszthatja, fejét veheti, felnyársalhatja vagy egyéb módon olthatja ki életét, megvesszőzheti, kiverheti a városból, megszégyenítheti (kalitka, kaloda, pellengér) stb. Él is ezzel a hatalommal, sőt, mert tudatlan, vissza is él vele. A másik szempont: az ítéletvégrehajtó hóhér rendszerint valamilyen bíróság ítéletét hajtja végre, és sohasem egyedül. Kolozsvárt például a főbíró a királybíróval együtt mondja ki az ítéletet, amit a tanácshoz lehet megfellebbezni, az erősíti meg, és ezután rendelik el a szolgálatot teljesítő hóhérnak (és társainak, szolgálóinak) az ítélet végrehajtását. Ezek pedig sohasem egymaguk járnak el, hanem minden esetben a városi poroszlók segédkezésével. Mindez pedig azokban a századokban történik, amikor zsoldosok, martalócok és egyéb fegyveresek egész városokat dúlnak fel, emberek százait mészárolják le, persze nem hóhérmunkaként. Csúnya mesterség a hóhérság, és ahogy évszázadok folyamán nagyon lassan terjed a világosság, egyre nehezebbé vált annak számára is, aki ezt művelte. Amidőn 1734-ben az utolsó boszorkányégetés volt Kolozsváron, és a boszorkánynak minősített Kádár Kata megégetése után elszámolják az ítéletvégrehajtás költségeit, a hóhérral kapcsolatos kiadások között ezt olvashatjuk: „Bódinak (a hóhérnak) bátorságra való italra 6 dénár.”²¹

Már az első fennmaradt, 1550-ből való számadáskönyvek is tartalmazzák a cigányok szolgálataival, pontosabban az ítéletvégrehajtó hóhéri munkával kapcsolatos adatokat. 1550-ben Hughios (Hugyos) György akasztásáért 1 forint 50 dénárt fizettek a „fáraóknak”, azaz cigányoknak.²² Különböző bűncselekmények elkövetőire a főbíró és királybíró a bizonyító eljárás (tanúk kihallgatása, esetleg a vallatás folyamán tortúra alkalmazása) után szabja ki a megfelelő büntetőítéletet, ezt hajtják végre a hóhérok. A vád tárgyáról, a bizonyítási eljárásról és rendszerint az ítéletről is a törvénykezési jegyzőkönyvek tartalmazzák hol részletesebb, hol szűkszavúbb bejegyzéseket. Viszont az ítéletek végrehajtása során történt kiadásokról a város számadáskönyveiből értesülünk, előbb a sáfárpolgár elszámolásaiból, majd 16. század végétől, miután a városban rendszeresítik a városi közügyigazgatók, az úgynevezett direktorok intézményét, akik többek között a büntetőpereken (a korabeli terminológia szerinti kriminális bűncselekmények esetében) a város részéről a vádat képviselik, és az ítélet végrehajtását ellenőrzik, ezek a direktorok külön számadáskönyvekben számolnak el kiadásaikról. Az elkövetett bűncselekményektől függően a büntetések is különbözők, így a hóhér ezeknek megfelelően kell hogy eljárjon. Az akasztás vagy felkötetés a legelterjedtebb büntetésnem, ez jár például lopásért (a tolvajt a bevett szóhasználat szerint ornak is nevezik). Így 1593-ban Kis Tivadart azért akasztották fel, mert két borjút lopott.²³ Minősített bűncselekmények esetén a bevett szokásnak megfelelő ítéleteket mond ki a főbíró és a királybíró. Ilyen a lefejezés vagy fejevétel, amit például 1647-ben káromkodásért szabtak ki a vádlottra.²⁴ Más esetekben a cigányhóhér a felnyársalást vagy karóba húzást hajtja végre, de 1647-ben annak az András nevű cigánynak az esetében, aki éjnek idején rátört a sátrában egy cigányra, és azt megölte, az elítéltet „karóba vonatása” előtt „lófarkon vondoztatták meg”.²⁵ És a hóhér nemcsak a boszorkányokat égette meg, hanem azt a vádlottat is, aki „sodomitice egy ifjú legénnyel fertelmeskedett”.²⁶ Krisztuskáromlásért 1638-ban megkövezésre ítélték a vádlottat,²⁷ a gyermekgyilkos anyát pedig vagy eleven elvermelésre, vagy vízbefojtásra.²⁸

A változatos halálos ítéleteket minden esetben a cigányhóhér, más néven henger hajtotta végre, a város poroszlójának vagy poroszlóinak közreműködésével. Egy-egy halálos ítélet végrehajtásáért mind a hóhérnak, mind a poroszlónak egy-egy forint járt.²⁹ A hóhérnak járó forintban benne volt a társának (társainak) vagy szolgálójának (szolgálójának) járó fizetség is. Ezért ezt a kiadást gyakran mint „cigányoknak” juttatott javadalmazást könyvelik el a városi számadáskönyvekben. Említettük már: a 16. században gyakran a vajdának fizették ki az ítéletvégrehajtásért járó 1 forintot, így egy 1582-ben két személyen végrehajtott akasztásért a cigányok vajdájának 2 forintot fizetett a város.³⁰ Az is előfordult, hogy a hóhér nem rendszerinti társa vagy szolgálója közreműködésével végezte ki az elítéltet, ez esetben az alkalmi

segítőtárs külön díjazásban részesült. 1655-ben „az mely cigány az hengernek segített, mivel a társa betek (!) volt", külön javadalmazásban részesült, ezúttal két személy megkínzásáért.³¹ Ugyanis előfordult, hogy a vizsgálat során azért, hogy vallomást csikarjanak ki belőle, a vádlottat megkínzották (tortúra), vagy a halálos ítélet végrehajtását megelőzően, az elítéltet még külön megkínzották, vagy egyéb súlyos testi fenyítéknek vetették alá. Ezért is külön díjazás járt. 1593-ban a már említett, borjúlópásért halálra ítélt Kis Tivadart kivégzése előtt egy nappal a „cigányok" megkínzották, amiért külön 60 dénár járt nekik.³² Annak a Kovács Jánosnak az esetében pedig, akit 1647-ben káromkodásért fejevesztésre ítélték, kivégzése előtt, mások okulására, még egy büntetést kellett elszenvednie, mivel az ítélet így rendelkezett: „hogy a cigányoktól elsőbbséggel kivonattatván az nyelve szájából... szegeztessék az pellengérré, mint hogy azzal káromkodott, és annak utána feje vétetessék, noha testében nagyobb büntetést érdemelne az Istennek törvénye szerint".³³ Előfordult az is, hogy a halálraítéltnek megkegyelmeztek és más testi büntetéssel sújtották. 1588. június 22-én a hóhérnak két elítéltet kellett volna felakasztania. De „István bírót, az melyet akasztásra ítélték volt, az papok elkönnyergötték, hogy fel ne akasszák, csak megverjék". Az egyik akasztásért „a cigányoknak" a szokott 1 forintot fizették, de István bíró megveretéséért csak 60 dénár járt.³⁴ A hóhér említett szokott díjazásán kívül más juttatásokban is részesült. 1582-ben a „henger" egy 20 dénárt érő condrát, egy 18 dénárt érő inget és egy 60 dénáros abanadrágot kapott a várostól.³⁵ Kivégzések alkalmával a cigányok kenyeret is kaptak. 1617-ben erről így emlékezik meg a számadáskönyv-beli bejegyzés: „Az cigányoknak attam egy öreg (nagy) kenyeret", aminek az ára 14 dénár volt, és az ítéletvégrehajtás előtti pálinkafogyasztásról - a Kádár Kata megégetésével kapcsolatban említetten kívül - is találunk adatokat a számadáskönyvben. 1629-ben a fejedelem két hajdú foglyot azzal küldött a várba, hogy végezzék ki őket. A kiadások elszámolásából kiderül, hogy három cigány hajtotta végre az ítéletet: „Égetett borra is attam a három hóhérnak" 15 dénárt.³⁶ Az említett elszámolásból világos képet nyerünk a kivégzések lefolyásáról, az ezekhez használt eszközökről (istrángok, szekér, nyársnak való fa, akasztófa, tőr stb.), vagy a kínzáshoz szükséges kellékekről (gyertya, szövetnek, szurok stb.). Arról, hogy milyen kiadásokkal járt egy-egy kivégzés, szemléletesen tanúskodik a Borjú Péter kivégzéséről készült elszámolás: „Urunk parancsolatjára bíró uram és őkegyelmek tanácsul hagyák meg, hogy Borjú Pétert karóba verjék. A Nádas mellé kiviven, az szerént lőn virága.

Vöttek három szál istrángot kezére, lábára 9 dénárért.

Az cigányoknak vele való dajkázkodások érett attam borralalót 1 forintot.

Zabo Gergely háza elől egy sugár magos szarufát.

Kis Ferencnek bíró uram hagyásából égett borra attam 3 dénárt.

A két poroszónak, Jánosnak és Mártonnak attam bíró uram hagyásából 1 forintot."³⁷

Az adatokból világosan kitűnik, hogy az ítéletvégrehajtó hóhérság nem volt alkalmi foglalkozás. Nem minden cigány volt és lehetett hóhér, ezt a foglalkozást, a teljes eljárást ki kellett tanulni az azoknak, akiknek feladatuk volt a város által hozott ítéletek végrehajtása (láttuk azonban, hogy nemcsak a város által halálra ítélteteket végezték ki a városban, hanem a fejedelem is küldött kivégzendő elítélteket). Valószínűleg nem is vállalkozott/vállalkozhatott mindenki erre a munkára, akár hóhérról, akár annak társáról vagy szolgáliról volt szó. Erre utal a számadáskönyvek egy 1691. szeptember 17-i bejegyzése: „Hadnagy uram³⁸ őkegyelme parancsolatjából attunk a hóhér szolgájának, el akarván szökni, hogy inkább megmaradjon" 1 forint 30 dénárt, ami azt jelenti, hogy a hóhérmesterségben járatos szolga pótlása nehézségeket okozhatott volna a városnak.³⁹

A halálos ítéleteken kívül a hóhér hajtotta végre az egyéb testi büntetéseket is. Ezek között mint általában alkalmazottakat megemlítjük az elítélt megveretését/vesszőzését, a városból való kiveretést, a kalitkába zárást, a kalodába tevést és a pellengérré állítást. Ezeknek a büntetéseknek a végrehajtásáért (már említettük) a hóhérnak (a cigányoknak) 60 dénár járt. így Buzai Mátyást azért verték meg a cigányok három pálcával a tanácsház előtt, mert apját megütötte, de megveretés járt a szidalmazásért is.⁴⁰ A városból való kiveretésre ítélték azokat, akik paráználkodtak (ezért ugyan halálos ítélet is járt), feslett életet éltek, a kisebb lopások elkövetőit (például valaki sajtot lopott, vagy egy inas szeget lopott), a lézengőket, kóborlókat.⁴¹ Ez

a büntetés bizonyos esetekben, például a feslettség, paráznalkodás miatt elítélt nők esetében nem szorítkozott csupán a városból való kiveretésre, hanem az elítélt fejére szalmakoszorút helyeztek, így megkoszorúzva a cigányok megkerülték vele a piacot és csak azután verték/vesszőzték ki a városból, más esetekben pedig a pellengért kerülték meg háromszor az elítélttel, és azután kísérték ki a városból.⁴² Ugyancsak a hóhérok feladata volt, hogy a megszegyenítést szolgáló büntetőeszközök: a kalitka, kaloda és pellengér alkalmazását is végrehajtsák.⁴³ A száz-férfiak tanácsa 1585. január 5-én és 18-án úgy határozott, hogy a városban lézengő, nem szolgáló, kocsmázó, lármás „rideg” (nőtlen) legényeket és az ugyancsak nem szolgáló „henyélő” leányzókat zárják 3 napig a piactéren álló kalitkába és utána kísérik őket ki a városkapun.⁴⁴ Amidőn pedig Forgách Zsigmond és a szolgálatába állott hajdúk 1611 nyarán a várost ostrommal fenyegették, és a száz-férfiak tanácsa július 20-án a város védelmére meghozta a szükséges intézkedéseket, többek között a város piacán egy akasztófa felállítását rendelte el, a pártoskodókra pedig az akasztás büntetését szabta ki, ugyanakkor az engedetlenekre és szófogatlanokra azt, hogy a cigányok kötözzék ezeket az akasztófához. Ha pedig azok, akiket a céhes tornyok melletti grádicsokra őrzésre rendeltek ki, őrhelyükön elaludtak vagy részegen találták őket, büntetésük a kalitkába zárás volt.⁴⁵ A kisebb lopásokért, szitkozódásokért a pellengérhez állították az elítéltet (gyeplővel vitte oda a hóhér), és miután közszemlére a szégyenoszlophoz kötve állt bizonyos ideig, ha az ítélet úgy szolt, megverték és kivesszőzték őket a városból. Hasonló volt a büntetése a feleségét elhagyó férfinak és a vele megszökött leánynak is.⁴⁶ Nem hiányoztak az olyan ítéletek sem, amelyek az elítéltet kézi kalodába vagy kalodába helyeztették.⁴⁷

A cigányok ítéletvégrehajtói tevékenysége során meg kell említenünk azt is, hogy előfordult, amikor saját közösségükhöz tartozó vagy a városba vetődött cigányok elleni ítéletet hajtottak végre. Külön ezekkel az esetekkel ezúttal nem foglalkozunk, mert nem sajátos, cigányokra szabott büntetéseket mondtak ki a bírák, hanem olyanokat, amelyeket másokra is alkalmaztak. Van azonban adatunk külön a cigányoknak szánt büntetésekről is. 1661-ben a város a cigányoknak a kertekben és gyümölcsfákban tett kártevési miatt úgy határozott, hogy „ha csak egy éretik tetten, hogy kertekben, majorokban élő fát vágott ki, fél keze elvágassék”.⁴⁸

Tudjuk, ugyancsak hóhér volt a neve a kutyapecérnek, sintérnek és egyéb, a város köztisztaságát szolgáló munkát végző cigánynak is. Már 1550-től, a latin nyelvű számadáskönyvektől kezdődően találunk adatokat a „fáraóknak” kutyapecéri szolgálataiért fizetett járandóságról.⁴⁹ Később, például 1585-ben, így könyvelik el ezeket a kiadásokat: „A cigányok ebet öltek, fizettem nekik 59 ebtől 1 forintot; másnap mingyárt ebet öltek a cigányok, 34 ebet... 60 dénár”.⁵⁰ A későbbi bejegyzések részletesebbek, ezekből megtudjuk, hogyan folyt ez a művelet, mennyibe kerültek a hálók, kötelek és mennyit fizettek a pecéreknek az elvégzett munkáért. Így 1617. január 17-én: „Bíró uram hagyásából az cigányok ebet vérenek az hálóról, melyet fel szoktak kötni”; vagy ugyanez év október 31-én: „Bíró uram és Tanács akaratjából csináltattam az ebeknek való hálónak két szál kötelet Keöteluereö Györggyel húsz-húsz ölt, fizettem tőle 2 forintot. Bíró uram és Tanács akaratjából az cigányok az hálót fel vetvén, vertenek harminchat ebet; fizettem az cigányoknak tőle 72 dénár”.⁵¹ Volt eset azonban, amikor az ebek mellett más is került a hálóba. Így a 17. század közepén, „mikor az cigányok az piacon hálót vetettek volna az ebeknek, egy disznósüldőjét Ferenczy Péternek az cigányok az háló mellett megöltek és ki az kalibájokhoz vondozták, megperzselték”.⁵² Idők folyamán már nemcsak a hóhér nevet viseli a kutyapecér és a dögök, szemetek eltakarítását végző cigány, hanem a kolozsváriak „királynak”, „büdöskirálynak” nevezik őket. Szakái Ferenc megemlíti naplójában, hogy 1704-ben a város idegen parancsnoka meglövette a kutyákat, mért nagyon ugattak és a „királyokkal” hordatta ki őket a városból; 1730-ban pedig a „büdöskirály” már a város fizetett alkalmazottja volt.⁵³

Mesterségek. Jóllehet kevesebb adatot találunk azokra a cigányokra vonatkozóan, akik más mesterséget űztek, mint a közvetlenül a város szolgálatában álló hóhérok, az adatok ez esetben sem hiányoznak. A vasmivesség, kovácmesterség ősi cigánymesterségek, így érthető, hogy a cigány mesteremberek is kivették részüket a városban végzett különböző munkálatokból. 1582-ben, amikor a kamarákat megbontották, cigányok „igazgatták” a zsendely- és lécszegeket,⁵⁴ viszont a szegeknek az „ó zsendelyekből” való kivonására/kihúzására cigánygyerekeket alkalmaztak.⁵⁵ Különböző szegek készítésére, vasak igazítására is cigánykovácsokat vett igénybe a város. 1582-ben a Szén utcai bástya javításakor szaruszegeket készítettek, de a kezük alól került ki a fejes szeg és ónos szeg is (ez utóbbi a fejedelem számára). Ilyen esetekben vasat is kaptak, amiből a szegek készültek, és a város megtérítette a munkához szükséges szén árát is.⁵⁶ Kész

szeget is árusítottak a cigányok. Amidőn 1585-ben a Házsongárdi temető létesítésén dolgoztak, a város nemcsak egy gyalui cigánytól vett lécszeget, hanem „az itt való cigányvajdától” is, akinek 1 forintot fizetett nyolcszáz lécszegért. 1593-ban viszont Gyurkó, a cigány adott el a városnak 2300 lécszeget 2 forint 56 dénárért.⁵⁷ 1597-ben „cigányok voltak odaki az rétre... ötöd napig kaszájokat és kalapácsokat az kinek eltörött csinálták meg; addig való ottlétükért” 85 dénárt fizettek nekik.⁵⁸ 1629-ben pedig Bethlen Gábor fejedelem parancsára, amikor a zombori „feredőt” kellett „megcsinálni”, a város négy kőművessel, két ácsmesterrel, két asztalossal, két tölcséressel két cigányt is küldött az ottani munkálatokhoz.⁵⁹

A téglavetést is rendszerint cigányok végezték, ezért a téglá-/vályogvetésre használt, de már „merőben elviselt” földek környékén, a város keleti határában cigányhurbák helyezkedtek el.⁶⁰

Aránylag később tűnnek fel a városi forrásokban a zenészek. A 16-17. században említett „kobzosnék”, „hegedűsnék”, trombitások stb. nem tartoztak a cigánysághoz. Viszont később, a 18-19-század folyamán már a cigányok szolgáltatták a különböző alkalmakkor a zenét, sőt egy-egy cigányzenekart. Például farsang idejére Gámentzi Tódor, a szamosújvári „Hosszú-fogadó superárendátora” szerződést köt a kolozsvári „muzsikus cigányokkal”.⁶¹ Kolozsvári cigányprímás volt Salamon János is, aki Bem tábornoknak muzsikált, és a Házsongárdi temető I.C. parcellájában nyugszik egy szép, domborműves síremlék tövében. És a városi életbe beilleszkedett, polgárosult kolozsvári cigányok századunkban már jórészt zenészként laktak az egykori Piskihíd környékén.⁶²

Természetesen, amit eddig leírtunk, csak jelzésként szolgálhat a kolozsvári cigányok rendszeres kutatások alapján megírandó történetéhez. Szótanunk kellene még az egyházi anyakönyvek és adótabellák adatai alapján a kolozsvári cigányok vallásáról, pontos lakóhelyeikről, névhasználatukról, foglalkozásukról, átlagos életkorukról, halálzási adataikról, el kellene mondanunk mindazt, amit sikerült megtudnunk temetkezéseikről, a törvénykezési jegyzőkönyvekben fellelhető adatok alapján szokásaikról, a boszorkánysággal és kuruzslással való kapcsolatukról. Mindez azonban már túlhaladja írásunk kereteit.

JEGYZETEK:

1. Az itt felhasznált adatok jórészt a város hivataltörténetére vonatkozó kutatások anyagából, a Bűncselekmények és büntetések a fejedelemskori Kolozsváron című tanulmányból és a Kolozsvári boszorkányperek című készülő kötetből valók. Mivel a leltári utalások kizárólag a Kolozsvári Állami Levéltárban őrzött Kolozsvár város levéltárának anyagára vonatkoznak, a következőkben a jelzetekben nem szerepel a levéltári őrzőhely, az iratsorozatokot pedig az alábbi rövidítésekkel jelzem: Tanjk = Kolozsvár város közgyűlési jegyzőkönyvei; TJK = Kolozsvár város törvénykezési jegyzőkönyvei; Szám. = Kolozsvár város számadáskönyvei; az iktatott iratok jelzete pedig az iktatószám és az iktatási év törtvonallal elkülönített számaiból áll.

2. Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez. Bp., 1888. 18-19.

3. Uo.

4. Az erdélyi cigányvajdaságot nemesek, főurak szereztek meg, de előbb a medgyesi, majd az 1600. július 20-27-i gyulafehérvári országgyűlés megszüntette ezt a cigányvajdaságot, sőt azokat az akkoriban kibocsátott fejedelmi okleveleket is hatálytalanította, amelyek a cigányvajdaság adományozására vonatkoztak. (EOE.IV.528.) I. Rákóczi György fejedelem uralkodása idején az erdélyi cigányvajdaságot még elnyeri Vallon Péter gyalogkapitány (aki Zólyomi Dávid elfogatásában szerzett érdemeket), de utána az Approbata Constitutiók a cigányok vajdaságának végleges megszüntetéséről rendelkeznek. Azt, hogy Erdélyországban egy vajdájok legyen a cigányoknak, akiknek ezek esztendőnkénti adóval tartozzanak, minden jogi alap nélkül valónak minősítik, amely sok visszaélést szült és „annak a' nyomorult nemzetségnek rajta való sok húzásával, vonásával, elviselhetetlen terhére volt”, de sértette a nemesi kiváltságokat és a jobbágyok feletti joghatóságot is. (App.Const.P.III. T.LVIII. Art.I).

5. A városi levéltár összetételére, az iratsorozatokot illető adatokra vonatkozóan 1.: Indrumátor în Arhivele Statului judetul Cluj. II. Buc, 1985. 95-147.

6. Tanjk 1/5 (régi jelzet: 1/1). 8v.

7. 2200/1851. sz. Egyébként a huruba nem jellegzetesen cigánylakóhely, a jobbágyokra, zsellérekre vonatkozó forrásokban is találkozunk említésével.

8. SZTI. 1113-

9. Szám. 1/II. 14.

10.1.h. 36/XI. 64.

11.1.h. 3/VIII. 27; 3/XVIII. 43. Ez utóbbi adat szerint két személyt akasztottak, ezért a vajda 2 forintot vett fel.

12. Szám. 3/V. 17; 4/XX. 79.

13.1.h. 3/V. 16.

14. I.h. 4/1. 25-26.

15. Az is feltehető azonban, hogy a városi közösség ezeket a cigányokat már nem akarta befogadni saját cigányai mellé, és néhány cigánykunyhó leégése ürügyet szolgáltatott az „idegen cigányok” megrendszabályozására, illetve eltávolítására. Ez nem egyedülálló eset, például a XVII. század végén a besztercei polgárság a járványveszély megszüntetésének indokolásával távolította el az odatelepedett örményeket.

16. Tanjk 1/5 (régi jelzet: 1/1). 8v.

17. 8155/1799. sz.

18. 2118/1851. sz.

19. Transsilvania. 1778. 502, 507.

20. SZT I. 1171-72.

21. Szám. 59/111. 9. Ezzel kapcsolatban felmerül az a kérdés is, hogy a történeti irodalom eleget foglalkozott-e, a köztudat eleget tud-e a nagy csaták előtti vagy más „lelkes” tevékenységeket megelőző „bátorságra való” (le)ítatásról.

22. Szám. 1/II. 9, 19.

23. I.h. 5/XXI. 21.

24. Tjk 11/17 (régi jelzet: VIII/4). 202.

25. Szám. 1/X. 68; 14a/XVII. 202; 14a/XVIII. 133; Tjk H/17 (régi jelzet: VIII/4). 222.

26. I.h. 11/19 (régi jelzet: IX/1). 319.

27. Jakab Elek: Kolozsvár története. II. Bp., 1888. 648.

28. Tjk H/1 (régi jelzet: VII/2). 99-100; 11/15 (régi jelzet: VIII/3). 112.

29-Szám. 1/X. 68; 3/XVIII. 43; 4/1. 25, 33; 5/XXI. 21; 14a/XII. 202; 14a/XVIII. 133; 18a/II. 569.

30. I.h. 3/XVIII. 43.

31. I.h. 28b/II. 138.

32. I.h. 5/XXI. 21.

33. Tjk 11/17 (régi jelzet: VIII/4). 202.

34. Szám. 4/1. 33.

35- I.h. 3/V. 7.

36. I.h. 18a/II. 569.

37. I.h. 14a/XVIII. 133.

38. Várad 1660-beli eleste után Kolozsvárt végvárnak nyilvánították és 1666. február 25-én a fogarasi országgyűlés az addig szabad királyi várost a kisebb joghatóságú nemes városok közé sorolta; ennek következtében, 1709-ig, amikor visszanyeri szabad királyi város jellegét, a városi közösség elöljárója nem a főbíró volt, hanem a főhadnagy.

39. Szám. 36/XI. 63.

40. I.h. 5/XXI. 20; 13b/VIII. 157; Tjk 11/18 (régi jelzet: X/2). 462^463.

41. Szám. 3/VIII. 27; 3/XXIV. 13; 4/1. 25; 4/1. 32; 5/XXI. 20, 21; 18a/II. 578.

42. Tjk 11/11 (régi jelzet: VII/2). 84; H/14 (régi jelzet: VIII/2). 59; 11/25 (régi jelzet: XIII/1). 3; II/9 (régi jelzet: VI/1). 98.

43- L. Bíró Vencel: Kalitka, kaloda, pellengér. = Történeti rajzok. Kv., 1940. 43-54.

44. Tanjk 1/5 (régi jelzet: 1/1). 2-3.

45. I.h. 1/6 (régi jelzet: II/l). 104-105.

46. Szám. 14a/XVH. 201; TJK 1/19 (régi jelzet: IX/1). 345. I.h. 11/18 (régi jelzet: X/2). 462-463;
Szám. L. 16, 20.
47. I.h. 5/XX. 170.
48. Jakab: Kolozsvár története. II. 709.
49. Szám. 1/II. 8v; 1/II. 18-20.
50. I.h. 3/XXII. 75; 4/X. 3; 6/XIV. 22.
51. I.h. 14a/XVIII. 126; 14a/XVII. 203; 18a/II. 575.
52. SZT II. 527. I 53- Pataki József: Kolozsvári emlékiratok (kefelevonat). 209; SZT I. 1113,
54. Szám. 3/VII. 9, 11.
55. I.h. 12b/IV. 115; 35/VII. 3-
56. I.h. 3/V. 19. 26; 3/XXXIV. 12; 5/X. 48
57. I.h. 3/XVII. 8; 5/XIV. 127.
58. I.h. 7/XIV. 43.
59. I.h. 18a/II. 574.
60. 2548/1851. sz.
61. Protocollum intabulationis. 191-193-
62. Pillich László: Városom évgyűréi. Buk., 1985. 84-87.